

OCENE IN POROČILA

Jasna Fischer: *Čas vesolniga socialnega punta se bliža; Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889*, Knjižnica revolucionarne teorije (KRT), št. 12, Ljubljana 1983, 308 str.

Navadno je seznanjen z deli, predstavljenimi v »Ocenah in poročilih« le ozek krog bralcev, širša javnost, ki žal poredko posega po strokovnih, zgodovinarskih revijah in glasilih, pa jih pozna kvečjemu iz priložnostnih zapisov v periodiki, ki obravnava splošna politična in kulturna vprašanja, ali pa iz kratkih poročil, objavljenih v dnevnem časopisju o tiskovnih konferencah, ki jih pripravijo ob izidu teh del posamezne založniške hiše. Nasprotno pa je javnost veliko bolj seznanjena z različnim senzacionalističnim in nestrokovnim pisanjem o posameznih zgodovinskih osebah in dogajanjih, kateremu posvečajo sredstva javnega obveščanja precejšnjo pozornost in ki ima zaradi svoje narave velik odmev. Toda za delo dr. Jasne Fischer, znanstvene sodelavke in direktorice Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, lahko z zadovoljstvom ugotovimo, da naše poročilo le dopolnjuje vsestransko predstavitev, ki jo je v javnosti že imelo. Malokatero resno znanstveno delo je namreč bilo ob svojem izidu tako izvirno in uspešno predano javnosti, kot je bila socialna in politična zgodovina ljubljanskega delavskega gibanja sedemdesetih in osemdesetih let devetnajstega stoletja, ki ima — po najavi iz letaka, katerega je zaplenila ljubljanska policija leta 1883 — za zgodovinarsko delo nenavadno domišljen in barvit naslov — »Čas vesolniga socialnega punta se bliža«. Za izvirno in uspešno predajo tega dela javnosti gre velika zasluga prodornemu uredništvu Knjižnice revolucionarne teorije — Krta, katere izdajateljici sta Republiška in Univerzitetna konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije. Najprej je organiziralo uredništvo Krta skupaj z Mestnim svetom Zveze sindikatov Slovenije — Ljubljana, Občinskim svetom Zveze sindikatov Slovenije Moste-Polje in delovnim kolektivom »Saturnusa« javno predstavitev in tiskovno konferenco o delu dr. Jasne Fischer v prostorih delovnega kolektiva »Saturnus«, na kateri so bili prisotni delovni ljudje »Saturnusa«, predstavniki sredstev javnega obveščanja, znanstveni delavci in drugi udeleženci. Nato je v Mariboru skupaj z Marksističnim centrom Univerze v Mariboru in gledališčem Ane Monro uredništvo Krta javno predstavilo omenjeno delo v obliki pouličnega happeninga. Predstavniki uredništva so sodelovali tudi v razgovoru, ki ga je o delu dr. Jasne Fischer pripravil Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu. Poleg tega je na omenjeno delo posebej opozorila še tiskovna konferenca, ki sta jo skupaj priredila Marksistični center Mestne konference Zveze komunistov Slovenije — Ljubljana in Marksistični center filozofske fakultete Univerze Edvarda Kar-

delja v Ljubljani, nanj pa je v svojem programu opozorilo tudi uredništvo kulturnih oddaj ljubljanske televizije.

Hkrati je treba poudariti, da je tako široko predstavitev doživelo delo, ki je del uresničevanja raziskovalnega načrta Zgodovina delavskega gibanja na Slovenskem od začetkov do leta 1918, katerega nosilec je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. S tem je bila javnost temeljito seznanjena s študijo, ki razkriva začetke slovenskega delavskega gibanja in pomeni eno izmed osnov za sintetični pregled razvoja delavskega gibanja na Slovenskem od druge polovice devetnajstega stoletja do konca prve svetovne vojne. Z delom dr. Jasne Fischer smo namreč dobili celovito historično obravnavo razvoja delavskega gibanja v Ljubljani od začetka do zedinjenega kongresa avstrijske socialne demokracije v Hainfeldu leta 1888/89. Tako dobro poznamo tudi zgodovino slovenskega delavskega gibanja v tem času, kajti zavedati se moramo dejstva na katerega opozarja avtorica v predgovoru — da pomeni dobro poznati razvoj ljubljanskega delavskega gibanja v njegovih prvih desetletjih hkrati tudi dobro poznati začetke slovenskega delavskega gibanja. Avtorico je verjetno zato raziskovalno pritegnila tudi problematika ljubljanskega delavskega gibanja od njegovih začetkov do leta 1889, saj je bila Ljubljana vse do širšega razmaha delavskega gibanja v slovenskih deželah v devetdesetih letih prejšnjega stoletja najpomembnejše in hkrati edino povsem slovensko središče delavskega gibanja.

Svojo študijo o ljubljanskem delavskem gibanju v omenjenem obdobju, tj. od konca šestdesetih let devetnajstega stoletja do leta 1889, je utemeljila avtorica v več izhodiščnih dogajanjih. Ta je ustrezno razvrstila v več poglavij in tako v prvi polovici študije opredelila družbene osnove delavskega gibanja v Ljubljani ter tako odgovorila na vprašanje, na kakšni osnovi se je to gibanje začelo in razvijalo. To je tudi ena izmed pomembnih kvalitiet njenega dela, kajti prav odgovor na to vprašanje raziskovalci delavskega gibanja še danes precejkrat obidejo.

V uvodu je orisala avtorica gospodarski in družbeni razvoj slovenskih dežel v obdobju po marčni revoluciji, ki je odločilno vplival na družbene in gospodarske procese v Ljubljani. Prikazala je proces industrializacije na Slovenskem v drugi polovici devetnajstega stoletja in z njim povezane globalne premike v družbeni strukturi prebivalstva, ki so povzročili hitro naraščanje aktivnega prebivalstva v obrti in industriji, torej spremenjeno strukturalno poklicno pripadnost prebivalstva na Slovenskem v korist neagrarnih panog. Ob tem je na kratko očrtala še razvoj delavskega gibanja v Ljubljani do ustanovitve Jugoslovanske socialnodemokratske stranke leta 1896. V prvem poglavju pa je dogradila avtorica dognanja, ki jih je predstavila v uvodu s prikazom razvoja kovinske, tekstilne, prehrambene, kemične, tobačne, usnjarske in grafične industrije v Ljubljani med leti 1860 in 1890. V prikaz ljubljanskih industrijskih podjetij, ki so obratovala v tem obdobju, je vključila vse obrate, ki so zaposlovali več kot 20 delavcev. Z drugim poglavjem je avtorica že prešla na razčlenitev socialne strukture prebivalstva mesta Ljubljane v letih 1869—1890, da bi ugotovila, v katerih družbenih slojih se je razvijalo ljubljansko delavsko gibanje. Pri tem je kritično ovrednotila uradne avstrijske statistične podatke za ljudska štetja v letih 1869, 1880 in 1890 za katere opozarja, da so premalo podrobni. Avtorica je bila zato prisiljena na novo obdelati statistični pramaterial popisov iz omenjenih let. S tem je izvršila veliko delo, kajti na podlagi ljudskih

štetij v mestu Ljubljana za leta 1869, 1880 in 1890 je ponovno ugotovila število in družbeno sestavo slojev ljubljanskega prebivalstva iz katerih se je pričel izgrajevati delavski razred in iz katerih so prihajali člani delavskih društev. Rezultate svoje nove obdelave statističnega pramateriala popisov iz omenjenih let je predstavila posebej v devetih obsežnih tabelah. Poleg tega je primerjala še rezultate svoje nove obdelave gradiva ljudskih štetij iz navedenih let s podatki, objavljenimi v avstrijskih uradnih statističnih publikacijah.

V svoji novi obdelavi statističnega pramateriala ljudskih štetij v letih 1869, 1880 in 1890, je avtorica upoštevala od celotnega prebivalstva mesta Ljubljane pet družbenopoklicnih skupin, iz katerih je prihajalo največ članov ljubljanskih delavskih društev — samostojne obrtnike, pomočnike, vajence, delavce in dninarje. Njena razčlemba torej ne zajema samo pripadnikov delavskega razreda v pravem pomenu besede, kar je posledica posebnih razmer v takratni Ljubljani, zato je obdelava problema tudi zastavljena na širši osnovi. V obdelavi je avtorica ugotovila število delavcev, zaposlenih v obrti, industriji, trgovini in prometu ter razčlenila kvalifikacijsko sestavo tega delavstva. Prikazala je tudi doselitvene tokove v Ljubljano, za leti 1880 in 1890 pa je s pomočjo podatka o občevalnem jeziku ugotovila narodnostno pripadnost v razčlembu zajetih oseb. Njene ugotovitve pokažejo, da je bilo v navedenih gospodarskih dejavnostih zaposlenih v Ljubljani leta 1869 2132 moških (tj. 9,4 % glede na vse prebivalstvo Ljubljane) in 344 žensk (1,5 % glede na vse prebivalstvo Ljubljane), leta 1880 2180 moških (8,8 % glede na vse prebivalstvo Ljubljane) in 1075 žensk (4,4 % glede na vse prebivalstvo Ljubljane), leta 1890 pa 2694 moških (9,5 % glede na vse prebivalstvo Ljubljane) in 1600 žensk (5,5 % glede na vse prebivalstvo Ljubljane). V zvezi s kvalifikacijsko sestavo delavcev, zaposlenih v obrti, industriji, trgovini in prometu, se je avtorica zaustavila zlasti ob dejstvu, da je bila sestava delavcev, zaposlenih v industriji in prometu presenetljivo slaba in da se je obenem še slabšala. Kvalificiranih delavcev je bilo namreč leta 1869 15,7 %, leta 1880 13,7 %, leta 1890 pa samo še 6,8 %. Opozarja, da je bil vzrok veliko povečanje števila delavk, ki so bile skoraj izključno nekvalificirane. To povečanje je bilo posledica močnega čezmorskega izseljevanja Slovencev, pa tudi preseljevanja znotraj države in v zahodno Evropo, ki je zajemalo predvsem moške, zaradi česar je po njihovem odhodu naraščala aktivnost žensk in tudi otrok. Glede doseljevanja v Ljubljano je avtorica ugotovila, da je iz skoraj vseh poklicnih skupin najmanj tri četrtine oseb rojenih na Kranjskem. Izjemo so predstavljale le skupine pomočnikov in vajencev v trgovini in kvalificiranih delavcev, vključno s tiskarji. V primerjavi z drugimi so se te skupine doseljevale tudi iz ostalih slovenskih dežel in iz neslovenskega ozemlja, medtem ko je bila značilna za skupino nekvalificiranih delavcev in delavk ter dninarjev zelo majhna geografska mobilnost, saj jih je bilo celo do 95 % iz Kranjske. Razčlemba etnične sestave v avtoričino novo obdelavo zajetih oseb pa pokaže, da je bila velika večina oseb po vpisanem občevalnem jeziku slovenske narodnosti (leta 1880 preko 85 %, leta 1890 pa celo preko 91 %), s tem da so bile statusno nižje poklicne skupine — nekvalificirani delavci in delavke — skoraj povsem slovenske.

Avtorica je s svojo večstransko novo obdelavo statističnega pramateriala ljudskih štetij iz let 1869, 1880 in 1890 tehtno osmislila družbene osnove, na katerih se je pričelo razvijati ljubljansko oziroma slovensko delavsko gibanje.

Iz njene obdelave namreč vidimo, da je morala iskati podatke o zaposlenih delavcih med petimi družbenopoklicnimi skupinami, katerim so dajale zaposlitev štiri različne gospodarske dejavnosti. Avtorične ugotovitve kažejo, da je bila Ljubljana v letih 1870—1890 mesto, ki so ga gospodarsko izgrajevali slovenski ljudje, v katerem pa je bila obrt še vedno enakovredna dejavnost industriji, ki v večji meri še ni bila razvita. Industrijski obrati z več kot 100 zaposlenimi so namreč bili v Ljubljani redki. Izjemi sta bili le bombažna predilnica in tkalnica ter tobačna tovarna s sicer precejšnjo koncentracijo delavstva, toda v teh obratih je prevladovala ženska delovna sila, ki pa ni predstavljala baze, na katero bi se lahko delavsko gibanje politično oprlo. Delavke se niso udeleževale v političnem življenju in niso bile članice delavskega izobraževalnega društva, edinega delavskega političnega društva, čeprav so sicer prihajale na ljudske in delavske shode, ki jih je sklicevalo to društvo. Tako je bil pogojen začetni razvoj delavskega gibanja v Ljubljani v posebnih družbenogospodarskih razmerah, katere sta označevali še vedno dejavna prisotnost obrti v gospodarskem življenju in prevladovanje ženske delovne sile v večjih industrijskih obratih. Delavsko gibanje je zato lahko našlo oporo predvsem med pomočniki v obrti in deloma tudi med obrtniškimi mojstri, zlasti krojači in čevljarji. Sloj obrtniških mojstrov in pomočnikov, ki so tudi predstavljali osnovo političnega organiziranega delavskega gibanja v delavskem izobraževalnem društvu, je namreč bil med tistimi sloji družbe, ki jih je stopnjevana industrializacija v drugi polovici devetnajstega stoletja najbolj prizadela in ogrožala. Položaj tega družbenega sloja je bil blizu položaju industrijskega delavstva, kar pomeni, da je bil ta sloj resnično eksistenčno ogrožen. Zaradi tega so oboji z lahkoto našli skupne interese v delavskem izobraževalnem društvu, ki je predstavljalo izredno dobro politično obliko njihovega medsebojnega sodelovanja.

Z opredelitvijo družbenih osnov, na katerih je nastalo in raslo ljubljansko delavsko gibanje, je sklenila avtorica drugo poglavje, ki pojasnjuje značaj tega gibanja, katerega razvoj predstavi v drugi polovici študije. Preden pa preide k temu, spregovori v posebnem poglavju še o delovanju obrtniških in delavskih društev, ki so obstajala v Ljubljani pred ustanovitvijo delavskega izobraževalnega društva. Med njimi posebej opozarja na delovanje katoliškega rokodelskega društva (ustanovljenega leta 1855) in izobraževalnega društva tiskarjev (ustanovljenega leta 1868), ki je bilo prvo ljubljansko delavsko društvo. Glede zadnjega ugotavlja v oceni njegovega dvajsetletnega delovanja, da je bilo res samo izobraževalno društvo in ni imelo političnih ambicij, vseeno pa je odigralo pomembno vlogo v strokovni organiziranosti tiskarjev na Kranjskem.

V drugi polovici študije pa je prešla avtorica k obravnavi ljubljanskega politično organiziranega delavskega gibanja, katerega jedro je bilo delavsko izobraževalno društvo. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1870, torej le z enoletnim časovnim zamikom v primerjavi z organiziranjem delavskega gibanja v velikih središčih avstroogrške monarhije. Avtorica je v četrtem poglavju orisala ustanovitev društva leta 1870 in njegov razmah do leta 1874, v obdobju, ko je doseglo društvo prvega izmed treh vrhuncev v svojem dvajsetletnem obstoju. Prvi vrhunec je doseglo društvo med leti 1871 in 1874, ko ga je vodil Matija Kunc. Njegovo delovanje je v društvu vzpodbudilo obracun med privrženci Schultze-Delitscha in Lassalla ter pripomoglo k zmagi lassa-

llovcev. K temu je prispeval tudi obisk Johanna Mosta v Ljubljani spomladi leta 1871. Poleg tega pa se je v času Kunčevega delovanja po njegovi zaslugi približalo in vključilo ljubljansko delavsko izobraževalno društvo v avstrijsko delavsko gibanje, pri čemer je treba poudariti, da je Kunc s svojim sodelovanjem v širšem okviru avstrijskega delavskega gibanja še zbliževal in pojasnjeval dogajanja v centru, na Dunaju in doma v Ljubljani. Z njegovim odhodom k vojakom leta 1874 je v društvu sicer nastala velika vrzel, vendar avtorica opozarja, da se je za časa Kunčevega delovanja, že uveljavilo društvo kot element, ki je prisoten v družbenem življenju in na katerega je treba računati. Opozarja tudi, da je bil Matija Kunc v obdobju, ki ga zajema študija, edini delavski voditelj, ki se je zavedal pomena strokovnih društev v vsakodnevnom boju za izboljšanje socialnega položaja industrijskih in obrtniških delavcev in je bil tudi glavni pobudnik njihovega ustanavljanja. Ta vidik Kunčevega delovanja posebej obravnava v petem poglavju, medtem ko v šestem predstavi delovanje delavskega izobraževalnega društva v letih 1875—1880, ko je bilo delovanje društva navzven manj opazno. V sedmem poglavju pa že prične obravnavati obdobje, v katero segajo začetki delovanja Franceta Železnikarja, katerega dejavnost je v razvoju ljubljanskega delavskega gibanja predstavljala novo kvaliteto. Poleg tega je pogojevala tudi drugi vrhunec, ki ga je doseglo delavsko izobraževalno društvo v letih 1881—1884, v času, ko so se uveljavili v društvu Železnikarjevi idejnopolitični nazori. V sedmem poglavju je avtorica razložila Železnikarjev idejni profil, ki kaže na idejno nerazumljivo osebnost in ob tem opozorila na tipično potezo njegovega značaja — bahavost, povezano z željo po družbeni uveljavitvi. S tem tudi pojasnjuje, zakaj je zašla v slovensko zgodovino pisje trditev, da je bil Železnikar pariški komunard ter borec barikad. Ta predstava se je namreč zaradi omenjene značajske poteze ustvarila v zavesti kroga ljudi, v katerem se je Železnikar gibal ter se pojavljala ob političnih spopadih v takratnem časopisju in prek tega zasidrala v slovenskem zgodovino pisju. Avtorica je to legendo ovrgla, kajti na osnovi podatkov iz pariških, lyonskih in montluçonskih arhivov je ugotovila, da Železnikar ni mogel biti komunard, ker v tistem času sploh ni bil v Parizu, ampak v Lyonu. Sicer pa je glede Železnikarjeve idejne naravnosti tudi opozorila na »Izjavo«, ohranjeno med njegovimi rokopisi, v kateri je Železnikar odločno zavrnil, da bi bil socialni demokrat ali »komunard«. Glede njegovega odnosa do pariške komune pa pravi avtorica na osnovi ohranjenih Železnikarjevih rokopisnih zapisov, da se je pri njem v začetku osemdesetih let zbudilo zanimanje in navdušenje za pariško komuno.

V tem poglavju je avtorica posvetila precejšnjo pozornost tudi razvoju ljubljanskega obrtniškega gibanja v začetku osemdesetih let ter idejnemu in taktičnemu razločevanju, ki se je pokazalo v tem gibanju ob ustanavljanju Prvega kranjskega obrtnega društva. Takrat se je razcepilo enotno gibanje na dve skupini, eno je imela oporo v novo ustanovljenem obrtniškem društvu, povezanem z meščanskim gibanjem, in na drugo, obrtniškodemokratično, ki jo je vodil France Železnikar. Avtorica je v tej zvezi med drugim predstavila tudi prizadevanja obrtniških demokratov, da ustanovijo lastno društvo ter vzporedno delovanje Franceta Železnikarja v delavskem izobraževalnem društvu. Ob tem pojasni, da je leta 1882 sledila obrtniškodemokratična skupina po zadnjem nespehu, da ustanovi svoje društvo po Železnikarjevem zgledu, in poiskala

oporo v delavskem izobraževalnem društvu, v katerega se je včlanila. V tej skupini se je nato v naslednjih dveh letih izoblikoval poseben krog pod Železnikarjevimi vodstvom, ki je bil najbolj aktiven in radikalen.

V naslednjem, osmem poglavju opozori avtorica na enega izmed pomembnih vidikov delovanja obrtniškodemokratske skupine, tj. na izhajanje »Ljudskega glasa«, časnika, ki je imel v času svojega obstoja med leti 1882—1885 posebno mesto v slovenskem družbenem življenju. Pečat mu je dajalo zanimanje za socialna vprašanja, pa tudi dejstvo, da je imel veliko vlogo pri širjenju idej Železnikarjevega kroga. »Ljudski glas« je namreč že od januarja 1883 in vse leto 1883 s simpatijami spremljal delovanje Železnikarjevega kroga na ljudskih shodih in v ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu. Aprila 1884 pa je Železnikar celo prevzel njegovo upravništvo, vendar tako dosežena tesna povezava časnika z Železnikarjevim krogom obrtniških demokratov ni več mogla vplivati na njegovo vsebino, ker je bil Železnikar še istega meseca aretiran. V devetem poglavju pojasni avtorica vzroke za aretacijo Franceta Železnikarja in drugih voditeljev delavskega izobraževalnega društva — Ferdinanda Tume, Edvarda Kriegla in Franca Šturma. Do njihove aretacije je prišlo zaradi idejnega in političnega radikaliziranja društva v letih 1882—1884, ko so imeli v društvu vodilno vlogo, pa tudi zaradi poskusov, da bi se uveljavilo delavsko gibanje širše med sloji, ki jih je nov gospodarski razvoj ravno tako ogrožal. Posebno, deseto poglavje, je namenila avtorica opisu sodne preiskave in t. i. »krvavškega« procesa proti vsem aretiranim voditeljem delavskega izobraževalnega društva, ki je bil v Celovcu decembra leta 1884. V enajstem poglavju pa je opisala medlo aktivnost društva v prvih letih po »krvavškem procesu« in njegovo oživitev, ko se je spomladi leta 1887 vrnil v Ljubljano čevljarški pomočnik Karel Kordelič. Z njegovo vrnitvijo je doživelo delavsko izobraževalno društvo tretji vrhunec, kajti društvo se je pod Kordeličevim vodstvom vključilo v novo avstrijsko socialdemokratsko gibanje, ki ga je po razbitju radikalne socialistične organizacije leta 1884 uspešno vodil ob združevanju radikalne in zmerne struje Viktor Adler. Tako je doživelo že leta 1888, v letu zedinjenega kongresa avstrijske socialne demokracije v Hainfeldu, na katerem se je vključilo v avstrijsko socialdemokratsko stranko, ljubljansko delavsko izobraževalno društvo velik razmah in je predstavljalo enega izmed ustvarjalnih delov avstrijskega delavskega gibanja socialnodemokratske smeri.

Z delovanjem delavskega izobraževalnega društva, opisanim v enajstem poglavju, je avtorica zaključila študijo o ljubljanskem oziroma slovenskem delavskem gibanju v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja. Dlje študija časovno ne posega, kajti o ljubljanskem delavskem gibanju, katerega politični izraz je bilo delavsko izobraževalno društvo, lahko — kot je opozorila v uvodu — govorimo le do približno začetka devetdesetih let devetnajstega stoletja, ko je dobilo slovensko delavsko gibanje širši značaj in ni več mogoče potegniti ločnice med ljubljanskim in slovenskim delavskim gibanjem. Avtorica je tako problemsko in časovno smiselno razjasnila prvo razdobje oziroma začetno razvojno pot slovenskega delavskega gibanja, brez katere, če povzamemo njeno misel iz sklepnih besed, ne bi bil mogoč razmah socialne demokracije v naslednjih desetletjih.

Na tem mestu bi lahko že sklenili poročilo o delu dr. Jasne Fischer, če ne bi bilo potrebno poudariti še ene njene kvalitete. Svojemu delu, ki je knjižna

objava doktorske disertacije, obranjene maja leta 1978 na pedagoško znanstveni enoti za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, je namreč dala avtorica poseben pomen in draž s tem, da je v njem objavila tudi obsežen izbor najpomembnejših arhivskih ter časopisnih dokumentov in člankov, na podlagi katerih je nastalo njeno delo, ki je plod pretehtane znanstvene akribije. Pri tem moramo opozoriti, da so zaradi boljšega razumevanja nemška in francoska besedila objavljenih dokumentov in člankov prevedena. Prevod nemških besedil je opravil dr. Jaromir Beran, ki mu je uspelo, da tudi v slovenščini ti dokumenti časa pristno zvenijo. Izboru dokumentov in člankov je pridala avtorica tudi sezname članov odborov delavskega izobraževalnega društva in izobraževalnega društva tiskarjev. Njenega dela zato ne moremo vzeti v roke le kot študije o prvi razvojni stopnji slovenskega delavskega gibanja, marveč tudi že kot zelo uporabno zbirko virov za zgodovino slovenskega delavskega gibanja v sedemdesetih in osemdesetih letih devetnajstega stoletja. Tako je avtorica najbolj dovršeno preprečila, da bi to poglavje slovenske narodne zgodovine — ki je potem, ko je bilo napisano, zaradi nezanimanja in nerazumevanja nekaterih založnikov za vrsto let obležalo v predalu — obveljalo tisto, na kar opozarja v predgovoru: da bi ostalo zunaj našega védenja, kajti »iz zgodovinskega spomina se brišejo sledi procesov v naši ne tako daljni preteklosti, ki so še kako pomembni tudi za današnji dan«.

Jurij Perovšek

Helm ut Konrad : *Das Entstehen der Arbeiterklasse in Oberösterreich*, Europa Verlag Wien, München, Zürich 1981, 520 str.

Helmund Konrad spada v generacijo mlajših avstrijskih zgodovinarjev, ki se je v zadnjih desetih letih zelo uveljavila, izhaja pa iz šole profesorja Karla Stadlerja, ki ima za uveljavitev zgodovine delavskega gibanja v Avstriji sila velike zasluge. Stadlerjevo delo je tudi Ludwig Boltzmannov inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Linzu, kjer je že vrsto let nekakšno središče za znanstveno raziskovanje delavskega gibanja v Avstriji in pravo središče vrste mladih in uspešnih zgodovinarjev. Konrad je bil do nedavna učitelj na univerzi v Linzu, zdaj pa je postal profesor za sodobno zgodovino v Gradcu. Razen ocenjevane knjige je poleg številnih razprav in člankov objavil tudi dve drugi monografiji, in sicer *Nationalismus und Internationalismus. Die österreichische Arbeiterbewegung vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien 1976 in *Widerstand an Donau und Moldau. KPÖ und KSČ zur Zeit des Hitler-Stalin Pakts*, Wien 1978.

Svoje obsežno delo ki obsega 427 strani taksta, 35 strani opomb in 27 strani virov in literature, je Konrad posvetil nastanku delavskega razreda v Zgornji Avstriji od začetkov v letu 1848 do ustanovitve socialnodemokratske stranke v Hainfeldu 1888/89. Monografija je razdeljena na tri večja poglavja: najprej je avtor orisal socialno zgodovinsko ozadje, to se pravi problematiko nastanka delavskega razreda, poklicno statistiko, proces industrializacije, urbanizacijo in migracije, položaj na delovnem mestu, t. j. mezde, delovni čas, nesreče pri delu, higieno, delo žena in otrok, starostno zavarovanje, nato področje privatnega življenja (bivanjske razmere, zakon in spolnost, zdravje in prehrano, šolo in